

TÜRK QƏHRƏMANLIQ DASTANLARINDA MÖCÜZƏVİ GÜC MOTIVİNİN EPİK
SEMANTİKASI
THE EPIC SEMANTICS OF MOTIV OF SUPERNATURAL POWER IN TURKISH HEROIC EPOS
ЭПИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА МОТИВА СВЕРХЪЕСТЕСТВЕННОЙ СИЛЫ В ТУРЕЦКИХ
ГЕРОИЧЕСКИХ ЭПОСАХ

Dr. Xalidə METE

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA, Folklor İnstitutunun elmlər doktoru hazırlığı üzrə doktorantı
ORCID 0000-0002-6003-9578, xalida7577@gmail.com

Xülasə

Türk dastanlarının ən ümdə xüsusiyyətlərindən biri onların mifoloji özəlliklərə sahib olmasıdır. Dastan qəhrəmanının izlənməsi zamanı bu özünü daha çox büruzə verir. Türk dastanlarının əksəriyyətində nəzir-niyazla, duayla, tanrıdan pay olaraq verilən və möcüzəvi şəkildə doğulan dastan qəhrəmanı ayla, illə deyil, günlərlə saatlarla böyüyür, sürətlə həddi-buluğa çatırlar. Bu uşaqlar böyüdükdə mütləq qeyri-adi istedadla, cəngavərlik, bahadırlıq, xeyirxahlıq, əhdinə sadıqlıq, ədalətlik xüsusiyyətlərinə malik olub, vətən, yurd, sevgili, ailə və digər məqsədlər uğrunda mübarizələrə, sınaqlara məruz qalırlar, qəhrəmanlıqlar göstərirlər.

Hələ dastanın giriş bölümündən başlayaraq sonsuz valideynlərə möcüzəvi şəkildə övlad verilməsi, bir içim sudan, su üzündə bir parça köpükdən, göydən düşmüş dolu dənəsindən, dərvişin, cadugərin, sehrkarın ağzının suyundan, bir yarpaqdan, bir çiçəyi, bir gülü iyləməkdən, bir almanı, bir narı, başqa bir meyvəni yeməkdən, bir nəfəsdən, bir quru kəllənin tozundan ananın hamilə qalması, vaxtımüəyyəndən sonra doğulan uşağın da əksərən fəvqəladə xüsusiyyətlərə malik olması, qəhrəmanın ayla, illə deyil, günlə, saatla böyüməsi, qəhrəmanın ox atıb-qılınc çalıb, vəhşi heyvanlarla savaşıb ad alması, evlənəcəyi qız üçün buta sınaqlarına məruz qalması türk dastan qəhrəmanının ana bətninə düşdüyü andan etibarən fəvqəladə güclərlə əlaqəsinin bariz nümunəsidir.

Dastan boyu müxtəlif mübarizələrdə, sınaqlarda qələbə çalmaq, yerinə yetirilməsi ağır və təhlükəli olan imtahanlardan uğurla çıxmağın öhdəsindən ancaq möcüzəvi güclərə malik olan qəhrəman, alp, bahadır gələ bilər. Bu fəvqəladə güc isə əsasən iki xüsusla bağlıdır: Qəhrəman özü tanrıdan gələn möcüzəvi güc sahibidir və qəhrəmana fəvqəltəbii qüvvələr yardım edir.

Araşdırmada türk dastan qəhrəmanının sınaqlardan keçərkən möcüzəvi güc nümayiş etdirməsi, fəvqəladə bacarıqlarla düşməyə qalib gəlməsi, zəfər çalması sehrli gücə, qüvvəyə sahib olan yeraltı və yerüstü varlıqlarla döyüşlərdən, mübarizələrdən zəfərlə çıxmasının epik semantik xüsusiyyətləri tədqiqata cəlb edilmiş, türk dastan qəhrəmanlarının qeyri-adi xüsusiyyətləri, özəllikləri təsvir olunmuşdur. Tədqiqatda ilk dəfə dastan qəhrəmanının möcüzəvi güclərlə bağlılığını əks etdirən sınaq və onun formaları sistemləşdirilmişdir.

Açar sözlər: türk, dastan, qəhrəman, möcüzəvi, güc

Abstract

One of the most important features of Turkish epics is that they have mythological features. This becomes more apparent when viewing the hero of the saga. In most Turkish epics, children born miraculously and accepted as gifts from God do not grow for months, and not for years, but for hours, and quickly reach their full age. As adults, these children are distinguished by their extraordinary talent, courage, kindness, devotion to the covenant, are tested for the sake of their homeland, their love, family and show heroism.

From the very beginning of the epic, miraculously gifting infertile parents with a child; pregnancy of a mother from a sip of water, from part of the foam from the surface of the water, from part of the city falling from the sky, from the saliva of a dervish, a sorcerer and a witch, from one leaf, from the smell of one flower, from eating one apple, pomegranate or other fruit, from one breath, from the dust of a dry skull; possession of supernatural traits of a child born after some time; maturation of a child not

months, years, but hours and days, the ability to use an arrow, a battle with wild animals and getting a name, subjecting the hero to various trials for the sake of his bride, is clear evidence of the hero's connection with supernatural powers, from the moment the fetus enters the womb of the mother.

Only a hero with supernatural powers can reach the end of the epic, win, having passed the most difficult and dangerous trials. This supernatural power is connected mainly by two questions: the hero himself is an endowed miraculous power from God, and supernatural powers help the hero.

The study describes the unusual features of the heroes, studied the epic features of the hero's use of miraculous power during trials, victories using superhuman abilities, victories in battles and battles with underground and terrestrial supernatural beings. For the first time in the study, the tests of the hero of the saga and its forms, which reflect the connection with magical powers, are systematized.

Keywords: Turkish, saga, hero, supernatural, power

Резюме

Одной из наиболее важных особенностей турецких эпосов является то, что они имеют мифологические особенности. Это становится более очевидным при просмотре героя саги. В эпосах зачатие главного героя происходит необычным, удивительным образом. В большинстве турецких эпосов дети, рожденные чудесным образом и принятые как дар от Бога, растут не месяцами, и не годами, а часами, и быстро достигают своего совершеннолетия. Став взрослыми, эти дети, отличаются своим необычайным талантом, храбростью, добротой, преданностью завету, подлежат испытаниям ради своей родины, свою любовь, семью и показывают героизм.

Еще с самого начала эпоса, чудесным образом одарение бесплодных родителей ребенком; беременность матери из глотка воды, из части пены с поверхности воды, из части града упавшего с неба, из слюны дервиша, колдуна и ведьмы, из одного листа, из нюхания одного цветка, из съедения одного яблока, граната или другого фрукта, из одного дыхания, из пыли сухого черепа; владение ребенка, рожденного спустя некоторое время, сверхъестественными чертами; взросление ребенка не месяцами, не годами, а часами и днями, умение пользоваться стрелой, битва с дикими животными и получение имени, подвержение героя разным испытаниям ради своей невесты, является явным свидетельством связи героя с сверхъестественными силами, с момента попадания плода на чрево матери.

Только герой, обладающий сверхъестественными силами, может дойти до конца эпоса, одержать победу, выдержав самые сложные и опасные испытания. Эта сверхъестественная сила связана в основном двумя вопросами: сам герой является одоренным чудодейственной силой от Бога, и сверхъестественные силы помогают герою.

В исследовании описаны необычные черты героев, изучались эпические особенности использования героем чудодейственной силы во время испытаний, одержанные победы с использованием сверхчеловеческих способностей, победы в сражениях и битвах с подземными и наземными сверхъестественными существами. Впервые в исследовании систематизированы испытания героя саги и его формы, отражающие связь с волшебными силами.

Ключевые слова: турецкий, сага, герой, сверхъестественный, сила.

GİRİŞ. Mifoloji motivlər türk qəhrəmanlıq dastanlarının əsas xüsusiyyətlərindən birini təşkil edir, dastan boyu bir-birini əvəz edərək rəngarəng süjetlər ortaya qoyur. Türk qəhrəmanlıq dastanlarında bu xüsusiyyətlər övladsızlıq motivi şəklində başlayaraq, qəhrəmanın ana bətninə düşməsi, dastan qəhrəmanının bahadır, igid kimi formalaşması, ad alıb xüsusi statusa malik olması, evlənməsi və daha sonrakı etaplarda, hətta ölümünə qədər bütün əsas hadisələrə nüfuz edir. Bir çox dastanlarda isə ölümündən sonra qəhrəmanın ruhunun yaşaması, möcüzəvi şəkildə öz varlığını davam etdirməsi mifoloji xüsusiyyətlərin dastan yaradıcılığındakı dərin izlərinin bariz nümunəsidir.

Təbii ki, türk dastan yaradıcılığının zənginliyini, çoxşaxəlilyini, bədii ecazkarlığını, çoxçeşidliliyini nəzərə alsaq, bütün dastanları bir tədqiqata cəlb etmək qeyri-mümkündür. Buna görə də araşdırmada bir çox türk xalqlarının yaradıcılığında özünə xüsusi yer tutmuş əsas dastanlar, xüsusilə ümumtürk dastanları kimi tarixə yazılan “Oğuz Kağan”, “Dədə Qorqud”, “Koroğlu” başda olmaqla müxtəlif türk xalqlarının 15-dən çox dastanı əsasında qəhrəmanlıq dastanlarında möcüzəvi gücün epik semantikasını tədqiqata cəlb olunmuşdur. Həmçinin həmin dastanlar haqqında yazılan elmi mülahizə və tədqiqatlar araşdırma işində geniş istifadə olunmuşdur. Gəlinən nəticələr də həmin dastanlara istinadən əldə olunan nəticələrdir.

İŞİN GEDİŞATI. Ümumiyyətlə, dastanlarda ilk motiv kimi övladsızlıq motivi diqqət çəkir. Türk xalqlarının epik yaradıcılığında geniş yayılan bu motiv ilə dastanın məzmunu arasında sıx bağlılıq vardır. Çünki dastanın məzmunu qəhrəmanın övladsızlıq motivinin nəticəsi olaraq doğulmasından sonrakı hadisələri əks etdirir.

Dastanlarda qəhrəmanın ana bətninə düşməsi əksərən qeyri-adi, ecazkar, bir şəkildə baş verir. Nisbətən qədim dövrlərlə əlaqədar, yəni çox uzaq keçmişlə səsləşən dastanlarda bundan hətta atanın da xəbəri olmur. Bir içim sudan, su üzündə bir parça köpükdən, dərvişin, cadugərin, sehrkarın ağzının suyundan, bir yarpaqdan, bir çiçəyi, bir güllü iyləməkdən, bir almanı, bir narı, başqa bir meyvəni yeməkdən, bir nəfəsdən, bir quru kəllənin tozundan ana hamilə olur. Qeyri-adi şəkildə ana bətninə düşən bu uşaqlar doğulandan sonra da əksərən fəvqəladə xüsusiyyətlərə malik olurlar. Daha sonra yaranmış dastanlarda isə artıq ata da “hadisəyə daxil olur”.

Türk dastanlarının əksəriyyətində nəzir-niyazla, tanrıdan pay olaraq möcüzəvi şəkildə doğulmuş bu uşaqlar ayla, illə deyil, günlərlə saatlarla böyüyür, “orda ayla, illə, burda şirin dillə” yolu ilə, yəni çox sürətlə həddi-buluğa çatırlar. Koroğlu ilə Möminə xatunun oğlu Həsənin doğumu dastanda belə təsvir olunur: “Düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz saatdan sonra bir oğlu oldu. Adını qoydular Həsən. Uşaq elə bil ki, ayla, illə yox, saatla, dəqiqə ilə böyüyürdü” (Azərbaycan dastanları, C4, 2005: 297).

Bu uşaqlar böyüdükdə mütləq qeyri-adi istedadla, cəngavərlik, bahadırlıq, xeyirxahlıq, əhdinə sadıqlıq, ədalətlik xüsusiyyətlərinə malik olub, məhəbbət dastanlarının əksəriyyətində, qəhrəmanlıq dastanlarının isə bəzilərində əsasən haqq aşığı olurlar. Uşaq anadan olduqdan sonra qabaqca dayələrə, sonra müəllimlərə tapşırırlar. Onlar böyüyüb həddi buluğa çatırlar. Bununla dastan süjetinin birinci hissəsi bitir.

Pay verilən bu övladların dastan boyu izlənməsi göstərir ki, onlar qeyri-adi doğuluşları ilə yanaşı, həm də fərqli həyat-tərzi seçir, fərqli xarakterə malik olur və qeybdən gələn məbudların köməyi həmişə onların üzərlərində olur. Adətən bu cür doğulan qızlar və oğlanlar arasındakı sevgi macərası sonrakı mərhələlərdə məhəbbət dastanlarının əsas süjet xəttini təşkil edir ki, bu ayrıca bir tədqiqat mövzudur.

Bu qəhrəmanların doğuluşu kimi həyatı da sıradan deyil:

- Dastanın giriş epizodu – başlanğıc bloku a) sonsuz valideynlər; b) möcüzəvi doğuluş,
- Qəhrəmanın uşaqlığı – a) qəhrəmanın ayla, illə deyil, günlə, saatla böyüməsi; b) qəhrəmanın möcüzəvi gücü
- Qəhrəmanın ad alması – a) qəhrəmanlıq göstərməsi, b) ox atıb-qılınc çalması, c) vəhşi heyvanlarla savaşı

Təkcə dastanın birinci hissəsini təşkil edən bu bölümlərə diqqət yetirmək kifayətdir ki, qəhrəmanın möcüzəvi doğuluşunun və möcüzəvi gücünün türk dastanları üçün xarakterik ifadəsi görünsün. Məsələn, Manasın anası Çıyırda hamiləyənkən yeriklədiyində ala doğan quşunun gözünün yağını, parsın qəlbini, pələngin dilini yeməyi arzulayır. On beş gün sürən doğum sancılarında sonra doqquz yaşındakı bir uşaq boyda üzündən qan damlayan, qanlı-canlı bir övlad dünyaya gətirir (Turgunbayev, 1997: 96; Camgırçiyeva, 1995: 45). Doğulduğu zaman ovuclarında qan laxtası varmış. Ovuclarında qan laxtasının olması doğulan körpənin qeyri-adi bacarıqlara sahib bir igid olmasının işarəsidir.

Manasdan başqa Çingiz xan, Kançoro və Külçoro kimi qəhrəmanlar da bu şəkildə doğulmuşdur (Aslan, 1995: 24).

Bu qəhrəmanların xarici görünüşləri də güclü, heybətli təsvir edilir. Onların apardığı mübarizə yeraltı, yerüstü və göy üzündə olan varlıqlardır. Çox vaxt bu varlıqlar vəhşi, gıqant, əcaib, velikan, nəhəng, hətta bəzən sehrlı gücləri olanlardır. Bu cür varlıqlarla güclü mübarizəyə girməyə məcbur qalan qəhrəmanlar da düşmənlə savaşa bəzən tanrılar və yarım tanrıların, at və ya insan formasındakı bir ruhun köməyindən, bilgilərindən yararlanaraq fənd və sehir yoluyla düşməni məğlub edirlər. Altay türklərinin məşhur dastanı olan “Maday Kara” (Türk xalqları folkloru. IV kitab, 2016) dastanını nümunə gətirərək, qəhrəmanın Erlik kimi tanrı ilə mübarizə etməsini, Kara Kula Kağanın düşmənlə savaşa sehrlı bilgilərinə arxalanaraq fəndlə düşməni məğlub etməsini misal göstərə bilərik.

Dastanda artıq çoxdan yaşlanıb quzğun qarası saçları ağarmış, kəskin qılınca bənzər dişləri incə budaq kimi qırılmış, dan ulduzu kimi parlayan gözlərinin nuru sönmüş, ölümə bir addımlıqda olan Maday Karanın bir övladı dünyaya gəlir. Möcüzəvi özəlliklərə sahib olan oğlunu ad alması üçün qayın ağacı ilə örtülü olan dağa aparıb ona beşik hazırladır, bəslənməsi üçün azuqə qoyur və deyir: “Əgər ölsən sümüklərin burda qalsın, başına saç verən Bay-Altay yardımçın olsun, baldırına ət verən sıx yarpaqlı qayın ağacı sana qüvvət versin”.

Bu ərəfədə isə yer üzünün yetmiş kağanını, Altayın altmış kağanını yenən Kara Kula Kağan tərəfindən Maday Karanın ölkəsi yağmalanır, Maday Kara və onun xalqı əsir götürülür.

Bir müddət sonra Altayın ruhunu təmsil edən yaşlı bir qadın uşağı ormanda tapır, onu saxlayır, göy inəyin südü ilə bəsləyir. Uşaq Kara Kulanın boz qırsağı tutub yemələri üçün göndərilən qurdları və quzğunları öldürür və yaşlı qadıncan kim olduğunu, hardan gəldiyini soruşur. Altayın ruhunu təmsil edən qadın ona valideynlərinin harda olduğunu söyləyir, yer altından bir atın çəkib çıxartdığı arabadakı qəhrəmanlıq libasını geyindirərək, adının Kögüdey-Mergen olduğunu söyləyir.

Hələ çox gənc olmasına baxmayaraq Kögüdey Mergen doğumu kimi göstərdiyi qəhrəmanlıqlarda da qeyri-adi: uşaq olmasına baxmayaraq təkbaşına quzğunları, qurdları öldürür, Erlik bəyin elçiləri olan və yeddi yolun qovşağında durub, gəlib gedəni yox edən iki bənzər qara bahadırları atının köməyi ilə keçir, alt tərəfi Toybodım çayına, üst tərəfi mavi qayalıqlara qədər uzanan, keçid yeri olmayan zəhərli sarı dənizi yenə atının köməyi ilə keçməyi bacarır, nə küləyə, nə ay işığına, nə canlılara yol verən, gecə-gündüz bir-biriylə buynuzlaşan iki buğa kimi açılıb bağlanan iki dağı keçir.

Valideynlərinin əsir alındığı nə ayın, nə günəş işığının olmadığı zülmət diyarına gedib çatır. İgid bu dəfə də onunla evlənmək istəyən Erlik Bəyin qızı möcüzəvi güclərə sahib olan Abram Moos Kara Taacı ilə mübarizə aparmaq məcburiyyətində qalır.

Burda o, kətan geyimli Tastarakay cildinə girib valideynlərinin çadırına girir. Abram Moos Kara Taacı mindiyi qara buğa ilə dəvə sürüsünün başı olan dəvəni öldürür. O insan ömrünü və xoşbəxt yaşamağın sirlərini bilən yeddi sarılı lamadan Kara Kula Kağanın ruhunun yerini öyrənir. Kögüdey-Mergen və atı üç maralı səmadan yerə endirir, oxla ortancıl maralın qarnını yarıp, qızıl qutu yerə düşür. Qutunu qırıp bildirçin balalarını ələ keçirən Kögüdey Mergen Kara Kulanın ölkəsinə dönür və sairə...

Biz dastan boyu Kögüdey Mergenin daha başqa möcüzəvi güclərinin də şahidi oluruq. Məsələn, boz bir sıçana dönüb Kara Kulanın otağına girir, ayı cildinə girərək Kağanın xəstəlik səbəbini öyrənməkdən ötrü yeraltı dünyadan şaman mərasimi keçirmək üçün gətirilən qam Tordooru öldürür və bildirçin balalarını öldürərək həm Kara Kulanın, həm onun atının canını alır və sairə. Dastanda yenə bu möcüzəvi hadisələr və qəhrəmanlıqlar bitmir. Ailəsini əsirlikdən qurtaran Kögüdey Mergen bu dəfə də evlənmək üçün müxtəlif sınaqlardan keçərək qeyri-adi qəhrəmanlıqlar nümayiş etdirir.

Türk dastanlarında bu möcüzəvi qəhrəmanlıqlar saymaqla bitmir. Dastançılar bir-birindən daha rəngarəng, daha maraqlı süjetlər seçməklə dastan qəhrəmanına adi insanlara xas olmayan sözün yaxşı mənasında bir çox bacarıqlar yükləyirlər. Qaraçaylıların “Nart” dastanında qəhrəman Özüzmək

Dəmirqapı divini və böyük bir ordunu məğlub edir (Gelayeva, 1995: 107). “Oğuz Kağan” dastanında Oğuz kərgədanı öldürür. “Manas” dastanında Manas Calgızgöz divi və onun sayə gəlməz ordusunu məğlub edir. Dədə Qorqud hekayələrində Basat Təpəgözü öldürür (Köröglü, 1995: 159). “Edige” dastanında Edige Kara Tiyen Alp adlı divi, qazaxların “Qənbər Batır” dastanında Qənbər atına hücum edən pələngi bir həmlədə fırladaraq yerə çıxır.

Dastanlarda rast gəldiyimiz möcüzəvi varlıqlar hər zaman mənfi xarakterli, düşmən obraz deyillər. Baş qəhrəmanların bəzən möcüzəvi varlıqlarla dostluğu, onlara yardım etməsi motivinə də rast gəlinir. Məsələn, “Ər Töştük” dastanında qəhrəman Alp Qara Quşla qarşılaşır. Onun balalarını əjdahadan qurtarır. Bunun qarşılığında Alp Qara Quş onu yer üzünə çıxarır. Eyni motivə “Saltuknamə”nin Anadolu variantında da rast gəlik (Turgunbayev, 1997: 52).

Türk eposunda daha çox sehrlə nağıllarla bənzərlikləri olan bu möcüzəvi qəhrəmanların göstərdiyi igidliklər, sehrlə, hiylə və fəndlə rəngləndirilmiş süjetlər dastanın daha da rəngarəng çalarlarla təsvir edilməsinə yardımçı olur. Biz dastanlarda qəhrəmanın istər fiziki xüsusiyyətlərinə, istər qarşısındakı nəhəng qəhrəmanlara, səmavi və zülmət dünyasının əcaib varlıqlarına, istər tanrı və yarım tanrılarla mübarizələrinə, vəhşi heyvanlarla savaşılarına xitab etməklə dastan qəhrəmanının qeyri-adi gücə malik olmasının şahidi ola bilirik. Bəzən qəhrəman vətəni, xalqını, ailəsini qorumaq üçün bu mübarizələrə qoşulur, bəzən sevgilisi əldə etmək və ya düşməndən xilas etmək üçün meydana atılır, bəzən də qara qüvvələr və ya mənfi obrazlar tərəfindən bilərəkdən gəlməzə göndərilirlər.

Tıva dastanı “Han-Şilgi Attıg Han-Hülük” dastanında qəhrəman Han Huluk qardaşının sağlması üçün çox çətin sınağa məruz qalır:

- a) Göyün üst qatının ən uc nöqtəsində yerləşən gölün göy buğasının ürəyini gətirmək;
- b) Göyün üst qatının ən uc nöqtəsində yerləşən yetmiş illik məsafədəki Üç taylıq Sagaan İngilin südünü gətirmək;
- c) Göyün üst qatının ən uc nöqtəsində yerləşən yetmiş illik məsafədəki Sunduk Lamadan dərman gətirmək və sairə (Aktaş, 2011: 55)

Sadalanmadan da görüldüyü kimi bu işlərin yerinə yetirilməsi sadə insanın işi deyil. Bu açıq-açıqına birisini gəldir-gəlməzə göndərmək deməkdir. Bu işin öhdəsindən ancaq möcüzəvi güclərə malik olan qəhrəman, alp, bahadır gələ bilər. Bu işə iki halda mümkündür:

- Qəhrəman özü tanrıdan gələn möcüzəvi güc sahibidir;
- Qəhrəmana fəvqəltəbii qüvvələr yardım edir.

Haqqında danışdığımız dastanda qəhrəmana ilk vəzifəsini yerinə yetirməsi üçün yaşlı bir qadının verdiyi sehrlə parça, ikincisində isə yenə həmin qadının verdiyi ağıl kömək edir. Üçüncü və son vəzifəsini yerinə yetirməkdə yenə ona eyni qadın kömək edir. Həmin qadının verdiyi məktubla Sunduq Lamanın məkanına gələn qəhrəman ona lazım olan dərmanı almaq üçün bu dəfə Sunduq Lamanın dediklərini yerinə yetirməlidir: Aldın Şarlaşın qanadını, dərmana qatılması üçün bildirçinin qanadını və Sunduk Lamanın vaxtiylə yeraltı dünyadakı Ejeen Haana verdiyi erkək və diş quzuları gətirməlidir.

Göründüyü kimi bu şərtləri yerinə yetirmək də həm zaman, həm güc, həm zəka baxımından hər qəhrəmanın işi deyil. Lakin bütün çətinliklərə baxmayaraq qəhrəman bu şərtləri də yerinə yetirir və dərmanı da götürüb öz obasına dönür.

Qəhrəmanlıq dastanlarının bahadırlarının göstərdiyi bu möcüzəvi güc, qüvvə, igidlik sırasında əsas yerlərdən birini də öz sevgililərinə qovuşmaq, evlənmək üçün üzlaşdikləri sınaqlar zamanı göstərdiyi şücaətlər tutur. Qızın, qızın atasının, qardaşının tələb etdiyi və ya da rəqiblə mübarizəyə girmək məcburiyyətində qaldığı anlarda da biz qəhrəmanların möcüzəvi gücünün şahidi oluruq.

Lakin onu yaddan çıxarmaq olmaz ki, möcüzəvi güc hələ hər şey demək deyil. Əsas bu gücü qəhrəmanın hansı məqsədlər üçün sərf etməsidir. Dədə Qorqud dastanının məşhur Təpəgözü də möcüzəvi gücə sahibdir. Amma o gücünü xeyirxah işlərə sərf eləmir. Bu, onun daha doğuluşundan

bəllidir. Onun - Təpəgözün doğulması zinanın nəticəsi olduğu üçün dastançı onu mənfi obrazlar silsiləsinə daxil etmişdir. İgidlik, ərlək, xalq xilaskarı kimi cəhətlərlə, xüsusiyyətlərlə zینətləndirilən Basat isə Təpəgözün əksinə əsl xalq qəhrəmanıdır. Bu cəhətlərinə görə də Basatın Təpəgöz üzərində qələbəsi əxlaqi-mənəvi tərbiyələndirmə nöqtəyi-nəzərindən labüd gözləntidir. Basat təbii ki, fiziki cəhətdən Təpəgözə qalib gələ bilməzdi. Təpəgöz həm nəhəng velikandır, həm də pəri anasının ona bəxş etdiyi ox baxmaz, qılınc kəsməzliyə sahibdir. Bu möcüzəvi güclə savaşımaq və qalib gəlmək möcüzəvi yolla, ağıl gücüylə mümkündür ki, Basat bu yollardan bir az hiylə, bir az pusqu, bir az ağıl, bir az sırr, bir az dua vasitəsilə qalib gələ bilir.

İstər vətəninə, torpağını, xalqını, ailəsinə qoruyarkən, istər ad alarkən, istərsə də evlənərkən girdikləri sınaqlarda şücaət göstərməsi, öz rəqiblərini məğlub etməsi qəhrəmana istədiklərini əldə etməklə yanaşı, cəsərlərini, bilək və ağıl güclərini yeraltı və yerüstü dünyaya göstərmə fürsəti verir.

NƏTİCƏ. Nəhayət, aparılan tədqiqatlar nəticəsində türk dastan qəhrəmanlarının möcüzəvi doğuluşunu dörd versiyada sistemləşdirmək mümkündür:

1. Ya qəhrəman ana bətninə bir qurtum sudan, su üzündə bir parça köpükdən, göydən düşmüş dolu dənəsindən, dərvişin ağzının suyundan, sehrbazın sehrindən, bir yarpaqdan, bir gülü iyləmək, bir almanı, bir narı, başqa bir meyvəni yeməkdən, bir nəfəsdən və sairədən düşər.
2. Ya tanrılar, yarıtanrılar, gün, ay, günəş, dəniz və digər kultlar qəhrəmanın ya anası, ya atası olaraq bilinər.
3. Ya yer üzündəki yaşlı qarı-qocalara dua, alqış, əhd, xeyir işlər görmək sayəsində sehrli alma və ya yuxu vasitəsilə xüsusi güclərə malik olan şəxslər tərəfindən “hədiyyə” olunur.
4. Dastanlarda ən az istifadə olunan motiv isə övladlığa götürmədir.

Adətən bu versiyalardan biri şəklində doğulan, ana-ataya “ərmağan” edilən uşaqlar yenə də sehrli qüvvələr, seçilmiş şəxslər, lamalar, dərvişlər, şamanlar tərəfindən verilən xüsusi güclərə sahib olur, möcüzəvi güc sayəsində xalqın, ailənin, yurdun qəhrəmanına çevrilirlər.

Möcüzəli doğuluşa malik olub çox böyük sürətlə, ayla-illə deyil, saatla-günlə böyüyən, rəşadət göstərən ad-san qazanan, qəhrəman rütbəsi alan bu bahadırların dastan boyu apardığı mübarizələr onların igidliyinin qüvvətlənməsinə, sadəcə öz elində deyil, dünyaya səs salmasına vəsilə olur.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, qəhrəmanlıq dastanlarda möcüzəvi güc motivi qəhrəmanın həyatının bir çox etaplarında qarşımıza çıxır. Xüsusilə, qəhrəmanın müxtəlif məqsədlər uğrunda apardığı mübarizələrdə, təhlükəli sınaqlarda, çətin məqamlarda dastan qəhrəmanına özünün möcüzəvi gücü və ya ilahidən gələn möcüzəvi varlıqlar yardım edir. Bu güclər vasitəsilə qəhrəman sınaqlardan, mübarizələrdən qələbə ilə çıxma şansı qazanır. Üzərində incələmə aparılan 15-dən çox türk dastanı əsasında hansı məqamlarda dastan qəhrəmanının bu güclərə ehtiyac duyduğunu və ya fəvqəltəbii güc vasitəsilə uğur qazandığını ortaya çıxarmaq və sistemləşdirmək mümkündür.

Say	Türk qəhrəmanlıq dastanlarında möcüzəvi güclərə ehtiyac duyulan hadisə və əhvalatlar	Möcüzəvi güclərin hadisələrə təsiri, çətin və təhlükəli sınaqlardan keçərkən fəvqəltəbii güclərin dastan qəhrəmanına yardımı	Istifadə olunan dastanların adı
1.	Sonsuz yaşlı qarı-qocaların övlad həsrəti və onların müjdələnməsi hadisəsi	-qəhrəman ana bətninə bir qurtum sudan, su üzündə bir parça köpükdən, göydən düşmüş dolu dənəsindən, dərvişin ağzının suyundan, sehrbazın sehrindən, bir yarpaqdan, bir gülü iyləmək, bir almanı, bir narı, başqa bir meyvəni yeməkdən, bir nəfəsdən və sairədən düşər. - tanrılar, yaratnılar, gün, ay, günəş, dəniz və digər kultlar qəhrəmanın ya anası, ya atası olaraq bilinər. -yer üzündəki yaşlı qarı-qocalara dua, alqış, əhd, xeyir işlər görmək sayəsində sehrli alma və ya yuxu vasitəsilə xüsusi güclərə malik olan şəxslər tərəfindən "hədiyyə" olunur. -övladlığa götürülər	Arı-Haan, Oğuz Kağan, Dədə-Qorqud, Manas, Alpamış, Debet, Maday Kara, Koblandı Batır, Koroğlu, Alday-Buuçu, Tulum hoca, Battalnamə və sairə
2.	Dastan qəhrəmanı ad alarkən; qəhrəman, alp, bahadır statusu qazanarkən	-vəhşi heyvanlarla savaşı, -yeraltı və yerüstü möcüzəvi yaratıqlarla döyüşə girir, -aciz qalan insanlara yardım etməklə, onları təhlükələrdən xilas edir	Maday Kara, Dədə Qorqud, Alpamış, Manas, Koblandı Batır və sairə
3.	Xalqını, ailəsini, torpağını düşməndən xilas edərkən	-ailəsini əsirlikdən qurtarır, -torpağını düşmən tapdağından xilas edir, -xəstəlikdən əziyyət çəkən ailə üzvlərindən birinin həyatını xilas etmək üçün yeraltı dünyaya, göy üzünə səfərə çıxır və orada tanrı, yarım tanrı, şaman, lama, bəzən heybətli, gıqant, vəhşi yaratıqların təhlükəli tapşırıqlarını yerinə yetirməli olur	Oğuz Kağan, Debet, Maday Kara, Dədə-Qorqud, Alpamış, Koroğlu, Han-Şilgi Attıg Han-Hülük, Alday-Buuçu, Ər Töştük və sairə
4.	Din uğrunda vuruşarkən	-din uğrunda kafirlərlə vuruşur	Battalnamə, Havernamə, Kisse-yi Muhammed Hanife, Meracname, Heybername və sairə
5.	Atını düşməndən xilas edərkən	-düşmənlə döyüşür, -hiyləgər, zalım, bəzən də mənfi xarakterli möcüzəvi güclərlə mübarizə aparır, -təhlükəli sınaqlara məruz qalır	Dədə Qorqud, Koroğlu, Koblandı Batır, Battal Qazi, Altın Arıq və sairə
6.	Evlənərkən	-evlənəcəyi qızın atası, qardaşı və ya ailə üzvlərindən biri ilə döyüşür, -qızın keçmiş mənfi xislətli nişanlısı, talibi ilə çətin mübarizəyə məruz qalır (bəzən bu talib velikan, gıqant, div, əjdaha və sair varlıqlar, şər tanrısı, yarım tanrı ola bilər) -igidlik sınaqlarına məruz qalır, -gedər-gəlməzə göndərilir, -dünyanın ən üst qatına, zülmət dünyasına, ən qəddar cadugərlərin yanına göndərilir, ən təhlükəli və həyata keçirilməsi çətin olan sınaqlara məruz qalır, -ağıl sınaqlarına girir	Maday Kara, Dədə-Qorqud, Manas, Alpamış, Koroğlu, Kız Daryka, Koblandı Batır, Battalnamə və sairə

Bu sistemləşdirmə bizə imkan verir ki, dastan qəhrəmanının daha çox hansı türk qəhrəmanlıq dastanlarında, hansı məqamlarda sınaqlara məruz qaldığını, bu sınaqlardan keçərkən hansı möcüzəvi güclərə sahib olduğunu, möcüzəvi güclə bərabər aqlının və igidliyinin birgə səyi nəticəsində mübarizələrdən qalib olaraq çıxma bilmə imkanlarını ortaya qoya bilək. Təbii ki, bu tədqiqat bizə gələcəkdə araşdırmanın daha genişləndirilməsi, dastan qəhrəmanının möcüzəvi güclərinin sxemləşdirilməsi və eyni zamanda təhlükəli sınaqlarda hansı qeyri-adi varlıqların onlara yardım etdiyi barədə tədqiqatın şaxələndirilməsi istiqamətində mayak rolu oynayır.

ƏDƏBİYYAT:

Aktaş, E. (2011). Altay ve Tıva türk destanlarında “haber verme” motifi üzerine genel bir değerlendirme : Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, s.45-62.

Azərbaycan dastanları. Cild 4. (2005) Bakı: Lider nəşriyyatı.

Türk xalqları folkloru. IV kitab. (2016) Altay dastanları və əfsanələri. Bakı: Elm və təhsil

Aslan, E. (1995). Dede Korkut Hikâyeleri İle Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi, Folklor // Edebiyat Dergisi, , Eylül, Sayı 4.

Camgırçıyeva, G. (1995) Manas Destandaki Gelenekler ve Motifler. Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi, Ekim, Sayı 3.

Gelayeva, A. (1995) “Karaçay-Malkarların Kahramanlık Destanları “Nart”ların “Manas”taki Paralelleri” // Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şölen, Ankara.

Köroğlu, H. (1995). Manas Destanı’nda Cağız Köz. // Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni, Ankara.

Turgunbayev, C. (1997). Er Töştük Destanı ve Saltukname’deki Bir Olay Motifi Üzerine // Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi, Sayı 12.